

Onderwijs maakt het verschil

*Kansengelijkheid in het
Nederlandse onderwijs*

Louise Elffers

Inhoudsopgave

Inleiding	9
1. De grote (on)gelijkmaker	11
Hoe onderwijs ongelijkheid reduceert, produceert en legitimeert	
Van standenonderwijs naar breed toegankelijk onderwijs voor iedereen	14
Onderwijs als hoeder van de maatschappelijke orde	25
De slang die zichzelf in de staart bijt	31
De legitimatie van ongelijkheid	35
Conclusie: ongelijkheid in een meritocratisch jasje	47
2. Geen gezeik, iedereen gelijk	49
Waarom kansengelijkheid makkelijker is gezegd dan gedaan	
Ongelijkheid in het onderwijs	53
Wat is kansengelijkheid?	57
Is een gelijke behandeling een rechtvaardige behandeling?	86
Conclusie: een veelzijdig ideaal	90
3. Op rapport	95
Hoe gelijk zijn de kansen in het Nederlandse onderwijs?	
Toegang tot goed onderwijs voor alle leerlingen	96
Extra ondersteuning bij belemmerende omstandigheden	110
Aansluiting bij specifieke talenten en leerbehoeften	119
Eenduidige bepaling van het potentieel	136
Uitsluiting niet-meritocratische invloeden op leer- en diplomakansen	144

Gelijkwaardig perspectief voor leerlingen van alle routes	157
Minimumniveau gewaarborgd voor alle leerlingen	163
Conclusie: eindrapport	169
4. Kansengelijkheid als keuze	175
Waarom kansengelijkheid makkelijker is gedaan dan gedacht	
Weg uit de spraakverwarring	176
Een urgente opdracht aan het Nederlandse onderwijs	178
Conclusie: kiezen voor kansengelijkheid	204
Verantwoording	205
Bronnen hoofdstuk 1	205
Bronnen hoofdstuk 2	210
Bronnen hoofdstuk 3	214
Bronnen hoofdstuk 4	228

Inleiding

Na jaren van ogenschijnlijke afwezigheid in het publieke debat staat kansengelijkheid in het onderwijs tegenwoordig weer volop in de belangstelling. Enkele jaren geleden vroeg de Inspectie van het Onderwijs aandacht voor het ongelijke verloop van schoolloopbanen tussen leerlingen met eenzelfde prestatieniveau maar verschillende sociaaleconomische achtergronden. Zo bleken kinderen van HBO/wo-geschoolde ouders aanzienlijk vaker naar HAVO en VWO te gaan dan gelijk presterende leerlingen van wie de ouders geen HBO- of wo-opleiding hebben afgerond, waarna ze ook aanzienlijk vaker doorstromen naar het hoger onderwijs.

Er werd geschokt en teleurgesteld gereageerd op het rapport van de Inspectie. Kennelijk had toch nog niet iedereen in Nederland een gelijke kans. In werkelijkheid zijn die kansen nooit gelijk geweest. En dat zullen ze misschien ook wel nooit worden. Onderwijs mag dan worden gezien als de grote gelijkmaker, het fungeert in onze samenleving evenzeer – en steeds meer – als de grote óngelijkmaker.

Sinds de Inspectie van het Onderwijs aandacht vroeg voor het ongelijke verloop van schoolloopbanen, nam die ongelijkheid alleen maar toe. En dat terwijl zo langzamerhand elke onderwijsorganisatie, zowat elke politieke partij – van links tot rechts – en elke minister of wethouder van onderwijs het streven naar kansengelijkheid hoog op de agenda heeft staan. Wie het debat over kansengelijkheid bestudeert, ziet dat aan dit streven echter zeer uiteenlopende interpretaties worden gegeven.

Want waaraan lezen we eigenlijk af of er sprake is van gelijke kansen? Waarop moet precies een kans worden gemaakt? En wat of wie moet er dan gelijk zijn? Mogen we ongelijk behandelen om gelijke uitkomsten te realiseren, of staat dat nou juist haaks op het uitgangspunt van gelijke kansen? De antwoorden op deze vragen lopen sterk uiteen. Achter het gedeelde streven naar kansengelijkheid gaan soms volstrekt tegengestelde denkbeelden schuil.

In dit boek onderzoek ik de kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs. In het eerste hoofdstuk beschrijf ik de paradox van onderwijs als bestrijder en producent van ongelijkheid in onze samenleving. In het tweede hoofdstuk verken ik verschillende interpretaties van het streven naar kansengelijkheid, om in het derde hoofdstuk te toetsen hoe gelijk de kansen zijn in het Nederlandse onderwijs. Ik laat zien hoe in ons onderwijs hard wordt gewerkt aan het terugdringen van ongelijkheid, terwijl tegelijkertijd verschillende mechanismes in stand worden gehouden die de ongelijkheid juist bevorderen. In het slothoofdstuk betoog ik hoe we de kansengelijkheid in het onderwijs kunnen verbeteren. Want onderwijs maakt het verschil. Maar niet altijd op de manier die we misschien denken of beogen.

1. De grote (on)gelijkmaker

Hoe onderwijs ongelijkheid reduceert, produceert en legitimeert

Heel af en toe kom je ze nog weleens tegen: naambordjes bij een voordeur waarop een trots 'drs.' prijkt. Wie daar aanbelt, zal weten dat er achter de voordeur een gestudeerd mens woont. Een enkeling ondertekent nog weleens een brief met een universitaire titel, als om de inhoud kracht bij te zetten: hier spreekt een heuse doctorandus. En ook in rouwadvertenties worden titels als mr., drs. of ir. nog weleens vermeld, als trotse markering van de status en kwaliteiten van de overledene: die kon wat hoor, die had gestudeerd.

Het zijn relictten uit een vervlogen tijd, waarin gestudeerd hebben nog iets heel bijzonders was. In 1960 had slechts vijf procent van de Nederlandse beroepsbevolking onderwijs gevolgd aan een hogeschool of universiteit.¹ Met een HBO- of universitair diploma op zak behoorde je tot het neusje van de zalm. Tegenwoordig heeft in de grote steden de helft van de beroepsbevolking een HBO- of WO-opleiding afgerond.² Simpelweg 'gestudeerd hebben' is allang niet meer voldoende om je te kunnen onderscheiden op de arbeidsmarkt.

Toch melden zich vandaag de dag in Nederland en wereldwijd meer studenten dan ooit aan de poorten van het hoger onderwijs. Gezinnen lijken er soms alles voor over te hebben om hun kinderen succesvol naar het hoger onderwijs te loodsen. En als dat langs de gebruikelijke weg niet lukt, wordt desnoods via een illegale sluiproute een plaatsje op de universiteit geritseld.

De universiteit binnenroeien

Aan de meest prestigieuze Amerikaanse universiteiten worden enkel studenten toegelaten met de hoogste scores op de toelatingstoetsen. Wie over uitzonderlijke sporttalenten

beschikt, komt ook met minder hoge scores binnen. Rond deze toelatingsprocedures kwam in 2019 een groot omkoopshandaal aan het licht. Verschillende beroemde Amerikanen uit het bedrijfsleven en de showbusiness bleken aanzienlijke sommen smeergeld te hebben betaald om de toetsscores van hun kinderen op te hogen of om een valse verklaring over hun sportprestaties te ritselen. Zo bekende actrice Lori Loughlin voor de rechter dat ze 500.000 dollar had neergeteld om haar twee dochters als toproeiers bij een universiteit binnen te loodsen. De twee hadden die sport nooit beoefend. Actrice Felicity Huffman, die een boete en celstraf kreeg opgelegd omdat ze de toetsscores van haar dochter frauduleus had laten ophogen, verklaarde in tranen voor de rechtbank dat ze erop had moeten vertrouwen dat haar dochter 'het op eigen kracht ook had gekund'.³

Ouders die hun geld en invloed inzetten om hun kinderen met alle macht naar het hoger onderwijs te duwen, kunnen doorgaans rekenen op afkeuring en spot, ook wanneer er geen sprake is van onmiskenbare fraude. Zulk gedrag wordt gezien als valsspelen in de competitie waarop onze samenleving de verdeling van maatschappelijke posities baseert. Het ondermijnt bovendien de functie van onderwijs als meritocratische sorteermachine, die 'elke leerling op de juiste plek' hoort te brengen. Wie meent de juiste plek te kunnen afdwingen door te duwen en trekken aan het kind of aan de toelatingsprocedures, zou niet alleen deze taak van het onderwijs miskennen, maar ook de grenzen aan het potentieel van het kind.

Want kennelijk kon de dochter van Felicity Huffman het juist níét op eigen kracht. Waarom moest ze van haar ouders dan toch koste wat het kost naar een 'topuniversiteit'? Hoewel het gedrag van ouders vaak het tegenovergestelde suggereert – denk alleen al aan het groeiend gebruik van bijlessen of de druk die ouders op leraren uitoefenen om een hoger schooladvies los te

peuteren – wordt door ouders en door onderwijsgeevenden zelf vaak benadrukt dat hoger niet per se beter is. Niet elke leerling is geschikt voor de universiteit en de samenleving zit niet te wachten op louter HBO- en wo-gediplomeerden. Ook onze onderwijsministers dragen deze boodschap expliciet uit.

Stoppen met pushen

Opeenvolgende ministers van Onderwijs spraken hun afkeuring uit over het streven van leerlingen en ouders om een zo hoog mogelijk opleidingsniveau te behalen. Minister van Onderwijs Jet Bussemaker zei zich eraan te storen 'dat iedereen altijd maar hogerop wil'. Haar opvolger, Arie Slob, riep ouders op te 'stoppen met het omhoog drukken van hun kinderen naar de hoogste schoolniveaus.'⁴

In mijn vorige boek, *De Bijlesgeneratie – Opkomst van de Onderwijscompetitie*, beschreef ik hoe het Nederlandse onderwijsstelsel de opwaartse druk zelf in de hand werkt. Het selecteert leerlingen al op zeer jonge leeftijd voor aparte onderwijsroutes, die sterk uiteenlopende perspectieven bieden op vervolgonderwijs en werk. Die vroege selectie spoort leerlingen en ouders aan al vroeg alle zeilen bij te zetten zodat ze tijdig kunnen voorsorteren op het hoger onderwijs. Ouders die zelf aan het HBO of wo gestudeerd hebben, slagen daar vaker in dan ouders die dat niet hebben gedaan, ook wanneer hun kinderen op hetzelfde niveau presteren. Ons onderwijs blijkt géén zuiver meritocratische sorteermachine.

Die onzuiverheid creëert kansenongelijkheid in het onderwijs en daarmee in de samenleving. Kinderen van wie de ouders geen HBO- of wo-opleiding hebben gevolgd, krijgen niet dezelfde kansen om bepaalde onderwijsroutes te volgen als kinderen van HBO/wo-geschoolde ouders, en hebben daardoor ook geen gelijke toegang tot bepaalde segmenten van de arbeidsmarkt, noch tot het bijbehorende inkomen en maatschappelijk aanzien.

Tegelijkertijd speelt onderwijs een cruciale rol in het reduceren van kansenongelijkheid in onze samenleving. Onderwijs biedt kinderen de kans om kennis en vaardigheden te ontwikkelen die ze van huis uit niet of in mindere mate meekrijgen. Het maakt de kansen op toegang tot vervolgonderwijs, werk, inkomen, status en macht gelijkjer tussen leerlingen die in zeer uiteenlopende omstandigheden opgroeien.

Onderwijs vervult daarmee een dubbelfunctie in onze samenleving: als producent en als bestrijder van ongelijkheid. Juist deze dubbelfunctie zou mede kunnen verklaren waarom de kansenongelijkheid in ons onderwijs na jarenlange afname weer lijkt toe te nemen. Om dat beter te begrijpen, duiken we allereerst in de geschiedenis van ons onderwijsbestel, om de overgang te volgen die het Nederlandse onderwijs doormaakte van klassiek standenonderwijs in de negentiende eeuw naar een brede toegankelijkheid voor alle leerlingen in de twintigste eeuw.⁵

Van standenonderwijs naar breed toegankelijk onderwijs voor iedereen

De overgang van standenonderwijs naar breed toegankelijk onderwijs voor kinderen uit alle lagen van de bevolking kwam in Nederland op gang door de industrialisatie, en later de deïndustrialisatie, van de samenleving. Deze veroorzaakten grote verschuivingen in de beroepsstructuur, waardoor de behoefte aan geschoolde krachten toenam. Waar onderwijs zich in de eeuwen daarvoor voornamelijk had gericht op godsdienstige en morele vorming, legden scholen zich in de loop van de 19^e eeuw steeds meer toe op het aanleren van kennis en vaardigheden die leerlingen nodig zouden hebben in hun werkzame leven. Het zou nog tot de eeuwwisseling duren voordat alle kinderen verplicht enkele jaren aan zulk onderwijs werden blootgesteld, waarna de leerplicht in de loop van de twintigste eeuw met steeds meer jaren werd uitgebreid.